

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.7 + 930.1 (092)

ПРОБЛЕМА ЕМАНСИПАЦІЇ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДІАЛОЗІ

І.ФРАНКА “НА ЗЛАМІ ВІКУ”

Андрій Пашук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Суспільний прогрес є колообігом емансипаторських практик, які окреслюють і визначають сфери соціальної свободи. У творі “На зламі віку” І.Франко аналізує проблему емансипації, яку приніс ХІХ вік, в економічному, соціально-політичному, правовому, національному аспектах.

Ключові слова: емансипація, протилежності, історичний прогрес, конституціоналізм, парламентаризм, нація, шовінізм.

Іван Франко зробив чимало аналітико-синтетичних досліджень різних епох – ближчих і віддаленіших, прагнучи розкрити та зрозуміти їх внутрішню динаміку. Розвиток історії людства – це поступальний зв’язок епох, кожна з яких народжує і живить наступну. У 1881 р. Каменяр зазначав: “Кожна доба історична – се дерево. Корінням воно стоїть глибоко в минувших часах, а його парості врастають далеко в будуще” [1, с.134].

У творі “На зламі віку” І. Франко підсумовує досягнення та невдачі ХІХ століття.

Дискусія відбувається напередодні 1901 року: оптиміст Іларіон, який хоче щось добре сказати про ХІХ ст., говорить про “народини потвори ХХ віку”, а песиміст Зенон розповідає про “похорон монстра” – старого ХІХ віку. Центральною проблемою у цій дискусії є емансипація.

Позитивні досягнення ХІХ віку викладає і захищає оптиміст Іларіон, він стверджує, що “ціхою ХІХ віку в історії буде поклик : емансипація” [2, с.287]. Іларіон, з’ясовуючи суть феномена емансипація, зазначає, що емансипацію не слід розуміти вузько, зводячи тільки до емансипації жінки. Він розглядає емансипацію у широкому значенні, трактуючи її “з усіх найважливіших точок : із соціально-економічної, політичної, національної”, як і рівно ж з погляду “на розвій науки, літератури і штуки” [2, с.283]. В усіх ділянках життя ХІХ віку слід шукати історичну реальність емансипації.

Як уважає Іларіон, найпоказовішим виявом емансипації було звільнення селян – найбільш упослідженої, пригнобленої і зневаженої

частини суспільства. “Емансипація селян на континенті, розпочата при кінці XVIII в. у Франції, робиться в XIX віці капітальним питанням перестрою європейської суспільності...” [2, с.288].

Не менш важливою була емансипація робітничого стану. “А рівночасно, – зауважує Іларіон, – починається і йде також ступінь за ступенем друга велика емансипація : робітницького стану з-під всевлади капіталізму. Імена Оуена, Фур’є, Луї Блан, Лассаля, Бебеля, Лібкнехта, Гіндемана, Адлера і соток інших агітаторів та борців за права робітницького стану – чи ж не дають вони визначної марки XIX вікові ?” [2, с.288]

У цьому контексті несподівано виринає дуже важливе теоретичне питання про рівноправність і рівність, навколо якого розгорнулася цікава дискусія. Песиміст Зенон зауважив, що хоч “боротьба за права робітників” – “се справді один із важних фактів XIX в.”, але “вона ж тільки починається !” [2, с.289]. У відповідь на цей закид Іларіон риторично наголошує, що емансипація робітників не починається, а вже завершена, бо вона дала те, що мала дати, – рівноправність.

І справді, робітники здобули рівноправність, здобули рівноправність і селяни. Але чи це все ? Ні, не все, бо тепер стоїть питання про рівність. Рівноправність і рівність – різні речі. “Ми селяни, здобувши собі рівноправність, тим самим одержали все ? Чи їм не залишилось нічого більше здобувати ? Сього майже не скажеш. Навпаки, тепер тільки вони одержали можливість здобувати все, тобто все те, що дає цивілізація для ублагородження, поліпшення і прикрашення. Так само й робітники” [2 с.289].

У дискусії Іларіона та Зенона І.Франко сформулював принципової ваги проблему – рівноправності та рівності і їх співвідношення. Рівноправність – проблема боротьби за емансипацію, тобто її поставила і вирішила емансипація у XIX ст., а рівність – проблема, яка поставлена і чекає свого вирішення у XX ст., а “се вже інша глава всесвітньої історії” і тому “се вже не боротьба за емансипацію, а боротьба за рівність, боротьба страшенно скомплікована і трудніша від усіх дотеперішніх” [2, с.289]. І. Франко бачить і розуміє велику непереборну складність в осягненні рівності, бо це питання соціальної, економічної, майнової, національної рівності: бідний не рівний з багатим, між бідним і багатим рівності не було, нема і не буде. Зрештою, на наших очах вже минув XX вік, але бажаної та очікуваної рівності не видно: “рівність”, яку утверджував соціалізм, виявилась утопією та фікцією, у своїй реальності – певною формою гніту та нерівності, а у світі “вільної конкуренції” велася і продовжує вестися мова про “рівність можливостей”, бо кожна людина має рівне право ставати багатю, рівне право “щось” осягнути. Але ж знову це є рівність перед законом, а “теперішня рівність перед законом, - наголошує І. Франко, - це те саме, якби хтось втішав голодного тим, що він має право бути ситим, але не дав йому при тому хліба” [3, с.50]. В такій постановці рівність перед законом – це не рівність, а рівноправність.

Тому І. Франко й ставить питання про досягнення реальної рівності людей, тобто “їх рівності не тільки перед законом”, що є лише рівноправністю, а “рівності у суспільстві, яке кожному дає однакову можливість користуватися всіма своїми інституціями” [3, с.50]. Адже “всі мають право ходити до школи і вчитися, але чи всі мають можливість ?” [3, с.50]. До такої рівності ще треба змагати. А коли до цього дійде і чи взагалі дійде, Каменяр не брав на себе пророцтва. Зрештою, а чи всі люди рівні від природи ? І.Франко мав небезпідставні сумніви щодо успіху боротьби за рівність у ХХ столітті.

Надзвичайно важливим є питання про емансипацію у сфері політичного життя. На думку Іларіона, в центрі уваги є “емансипація від абсолютизму ХVІІІ віку”. Іларіон твердив, що недооцінювати “значення нашого конституціоналізму” і парламентаризму не слід, бо “се не такі-то вже дрібниці”, як це комусь може видатися [2, с.289]. Навіть Росія, яка століттями жила в умовах азіатського деспотизму, в ХІХ віці пережила зміни: “І там той сам новочасний дух, хоча старі форми держаться” [2, с.290]. Політична емансипація зачепила всі сфери суспільного життя усіх європейських країн.

Національна емансипація відкрила новий світ у ХІХ столітті. Іларіон наголошує, що “в ХVІІІ в. навіть поняття національності окремої і незалежної від держави не існує” [2, с.291]. Але ХІХ вік корінно змінює справу, висуваючи на перший план проблему націй, національної рівноправності та незалежності, національної свідомості. “Те, що заповнює історію ХІХ віку, – відродження національностей, державних і недержавних, боротьба за їх рівноправність, емансипація національного самопочуття і самопізнання, все те для ХVІІІ в. було чимось неможливим. А тим часом у ХІХ в. се якраз зробилося основою державної політики на всіх полях” [2, с.291].

Водночас національна емансипація за своєю суттю є складним і суперечливим явищем. На цю думку наводить Євфрозина (сестра Іларіона), завважуючи, що ця емансипація націй фактично є “національний притиск, а не національна емансипація” [2, с.291]. У цій думці є доля правди, але не вся правда, оскільки національна емансипація була певною відповіддю на “національний притиск”, тобто “національний притиск” не елімінує “національної емансипації”, а передбачає її, навіть породжує. Здійснюючи своєрідний діалектичний крок, Іларіон поглиблює цю думку і резонно заявляє: “Те, що для притисненого видається притиском, се для його противника буде шукання ширшого простору для власної нації” [2, с.291]. Одне й те ж явище по-різному, навіть діаметрально протилежно сприймають сторони-суб’єкти цього процесу: “притиснений” і “його противник” (притискувач). “Національний притиск”, з одного боку, є ідеологією і засобом “шукування ширшого простору для власної нації”, що здійснює притискувач-загарбник, з іншого, – є збудником “притисненого” до “національної емансипації”, спрямованої проти “національного притиску”, на порятунк “притисненої нації”. Експансивна дія “національного притиску”

водночас породжує протидію – “національну емансипацію”, отже, процес цей справді суперечливий. Який же вихід із цієї ситуації? “Тут, очевидно, або один згине, або відносини сил мусять уложитися так, щоб обом можна було жити і розвиватися” [2, с.291].

Отже, “національна емансипація” дуже непроста справа, вже є там, де панує притиск, гніт, насильство, внаслідок чого виникає питання національного самовизначення, національної свободи, національного визволення. Тому “національна емансипація” може набирати різних форм свого вираження та реалізації і може відбуватися з різною інтенсивністю та силою.

У процесі дискусії з’явилось надзвичайно важливе питання про суб’єктивний чинник, органічно пов’язаний з національною емансипацією. Кожна людина, кожний народ – це суб’єкт суспільно-історичних дій, чинник, пройнятий суб’єктивністю: суб’єктивними інтересами, намірами, прагненнями. Іларіон наголошує, що “люди не математичні формули”, де все доведено і точно усталено, вони можуть робити багато чого з огляду на своє суб’єктивне бачення: “Всяке людське діло в далеко більшій мірі вплид людської пристрасті, ніж чистого розуму” [2, с.291]. А тому “ідеально-сумирно між ними не йде особливо там, де один одному мусить наступити на пальці і сказати: “Посунься, нехай козар сяде” [2, с.291]. “Людська пристрасть” як прояв суб’єктивності, суб’єктивного бачення не є холодним розрахунком, а більш емоційним станом і тому не дуже то зважає на розум, розумову зваженість, тому іноді може розходитися з об’єктивністю. Загалом від обставин залежить, чого більше в людській діяльності – “людської пристрасті” чи “чистого розуму”. Іларіон висловлює цікаву думку, що в діяльності людини чи народу в певних умовах може переважати “людська пристрасть”, але з часом вона холодне і відступає, а на її місце все таки приходить розум. Мало того, Іларіон вважає навіть корисною “людську пристрасть” у певні періоди історії.

Отож важливого значення набуває дія “людської пристрасті” і “чистого розуму” в контексті “національної емансипації”, національного відродження та консолідації нації. У цьому зв’язку Іларіон звертає особливу увагу на плідну роль “людської пристрасті” як морально-емоційного чинника загострення та посилення національного відродження, щоб пробудити народ, вирвати його з обіймів вікового застою та омертвіння, вивільнити в ньому вогонь національної свідомості та розуміння своєї національної ідентичності. “А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму” [2, с.291]. В обсязі людської пристрасті допускаються навіть і такі елементи як “національна виключність”, національна “односторонність” і “шовінізм”, які трактуються у цьому випадку не в усій завершеній повноті як ідеологія, а лише як “порції”, часткове використання. І в цьому випадку вони як “порції” повинні відіграти певну роль у “національній емансипації” поневоленої нації, цілковито

відмінну від ролі ідей національної винятковості, національної односторонності і шовінізму в політиці “національного притискувача”, загарбника.

У трактуванні Іларіона ця “порція національної виключності, односторонності чи... шовінізму” як компонент “людської пристрасті”, пов’язаної з “національною емансипацією”, є чинником морально-психологічного піднесення поневоленої нації, яка себе захищає від загибелі, бореться за своє визволення, за своє збереження і навіть виживання, виставляючи їх як останню зброю проти своїх поневолювачів. Однак ця зброя не є постійним засобом і способом існування поневоленої нації. “Не бійтеся, – застерігає Іларіон, – коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод насичений, то нація відкине шовіністичну справу, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить” [2, с.291]. Ця “шовіністична страва”, яка може супроводжувати, жити визвольний процес поневоленої нації, у його подальшому розгортанні сама собою вичерпається і відпаде, оскільки для визволеної нації вона втрачає свою запальність. Тому Іларіон говорить: “Не думаю заломлювати рук над зростом різних національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізмів”, бо “усе це – виплоди органічного росту новочасних суспільностей, свого роду Flegeljahre (“хлоп’ячі роки”), нехай так, але все-таки признаки росту, а ніяк не упадку, не декаденції” [2, с.291].

То з яких позицій розглядати явище шовінізму? Якщо “племінний і расовий шовінізм” як “шовіністична пожива” поставлений на службу визволення поневоленого народу (нації), його емансипації, то він відіграє позитивну роль і в цьому вигляді не є небезпечним, бо зникає із зникненням поневолення і досягненням нацією свободи. Але якщо шовінізм стає в руках анексіоніста засобом загарбання якогось народу, утвердження над ним свого панування та незаперечної вищості, то такий шовінізм не зникає і діє постійно як ідеологічне оправдання панування і поневолення, а отже, є шкідливим, небезпечним, реакційним. У першому випадку шовінізм у певних умовах служить визвольній боротьбі та здобуттю національної свободи, а в другому – поневоленню. Зрозуміло, що і за змістом, і за функцією, і за метою це різні шовінізми.

Чи не найзнаменнішою ознакою XIX віку є емансипація людини. “І при тім усі ті прояви в політичній, національній і соціальній житті се признаки ще одної, основної емансипації, може, найбільше характерної для XIX в., емансипації, що творить ядро всіх інших: емансипації людської одиниці, її тіла й духу, її потреб, бажань і вірувань від усіх згори накинених правил, формул і догм” [2, с.291-292]. “Емансипація людської одиниці” – це “святая святих” буття людини і народу.

Проте ідею “емансипації людської одиниці” песиміст Зенон потрактував як проповідь анархізму, а не як досягнення віку. Захищаючи цю ідею, Іларіон опирається на погляди філософів XVII – XIX ст., роблячи цікаві висновки.

По-перше, свобода людської одиниці зовсім не означає анархії, навпаки, виключає її. Свобода мислення, творчості, діяльності покладає на людину велику відповідальність і означає звільнення людини від свавілля, суб'єктивізму, догматики в пошуках об'єктивної істини. “Коли приміром, у філософії Кант розкопує давнішу догматику до самих основ і вчить не мішати суб'єктивного з об'єктивним і не твердити : се так мусить бути, бо того домагається мій розум, - але дошукуватись об'єктивної правди незалежно від випадкового складу наших думок і спостережень, то хіба він анархіст?” [2, с.292]. Іларіон наголошує на тому, що пошуки об'єктивної істини мусять бути вільними від диктату розуму, бо розум є лише засіб осягнення істини : розум своєю силою, із самого себе не може творити істин як суб'єктивний чинник. А це ніяк не можна назвати анархією.

По-друге, є ще інший “ суб'єктивний та індивідуальний підхід” у трактуванні світу, проте й тут не видно анархізму. “Коли Шопенгауер розвиває ціле наше розуміння світу на основі найбільш суб'єктивного та індивідуального явища – волі, то чи він тим самим анархіст ? [2, с.292]. Принцип волі цементує увесь світ у єдину цілість. Де ж тут анархія ?!

По-третє, позитивісти взагалі відкидають свавілля, суб'єктивізм, догматизм, дошукуючись справжньої філософії у позитивних знаннях, що ґрунтуються на безпосередньому досвіді, експериментах, спостереженнях. “Коли Конт, Міль, Спенсер, Вундт, відкинувши всі апіорні погляди і догми, здвигають велику будову сучасного знання тільки на основі обсервацій, експериментів і критики, то чи вони анархісти ?” [2, с.292].

Слід говорити не про анархізм, а про могутній злет духовної творчості емансипованої “людської одиниці”, що осягнула свободу духа та звільнення від “прокрустового ложа” в мисленні, творчості, діяльності. “На всіх полях духовного життя, в науці, літературі і техніці ХІХ вік розбив усі традиційні шкаралуші, якими давніше окутаний був людський дух, розвіяв усі догми, починаючи від *Apostolicum Tridentinum* (Апостольських і Тридентських), а кінчаючи на не менше догматичних *droits de l'homme* (Правах людини) і на догматиці старого раціоналізму. Всюди прокладено широкий, вільний шлях свободній думці, безмірно інтенсивній праці одиниці, всюди дозволено їй виявляти весь засіб її сили, бистроумності, оригінальності і глибини” [2, с.292]. Людський дух, дух людини, дух народу, вийшовши на широкі простори свободи, відплатив людству великими здобутками та незрівнянними досягненнями в усіх сферах життя.

Проте песиміст Зенон сприйняв оптимістичну характеристику емансипаційних досягнень ХІХ століття скептично і висунув своє бачення досягнень ХІХ віку, закидаючи Іларіонові “невелику примішку софістерії” Адже, крім позитивних досягнень, є ще й такий вантаж, під яким той же ХІХ вік стогнав і який передався також ХХ століттю. Та й самі досягнення не вичерпують змісту історії ХІХ віку, а окремі з них, якщо не всі, не є вже таким бездоганим благом. “Тут, друже мій, – зауважує Зенон, – треба сягнути ще трохи глибше. Тоді ти побачив би, що всі ті емансипаційні

благодаті, яких ти так багато навичисляв нам, — що всі вони в добрій половині, а часом і зовсім швіндель, гумбуг чи як собі хочеш назви” [2, с.294].

Про це вже свідчить емансипація селянства. “Чи не було се в добрій половині надання голого права і відібрання землі? І чи разом із тою славленою емансипацією селян не прийшла також емансипація всяких п’явок лихварів та здирців” [2, с.294]. А так звана емансипація робітників була “тільки іншою формою ярма”, бо “вирвались із давніх цехів, гільдій та приписів на те тільки, щоб голодні свободні попалися в пазурі капіталістів” [2, с.294].

Емансипаційна боротьба проти капіталу під керівництвом робітничих проводирів не принесла бажаних наслідків. “Чи в добрій половині і тут не було гумбугу? Чи поклики Прудона, Луї Блана, Маркса, Лассаля не були більше свідомим дуренням народу? Чи не обіщовано тим масам грушок на вербі?” [2, с.294]. Надмірно критичну оцінку цих діячів Іларіон не сприймає, вбачаючи в ній навіть зневагу “великих умів і сердець”, бо хоч вони могли впадати в утопізм, але не сіяли свідомого обману, а “їх обіцянки розігрівали мільйони сердець, будили рух, благородне змагання в мільйонах душ” [2, с.294].

Політична емансипація в очах Зенона також “чистий гумбуг” і не слід її прикривати демократизмом і республіканізмом XIX віку, який дав “шалений культ Наполеона”, “культ Ніколая в цілій Європі до 1848 р.”, “культ Бісмарка” тощо. Ці культу не прикрашають “політичну емансипацію” XIX століття. Виходить “ненастанний маскарад”: “Той сам абсолютистичний дух грається в піжмурки з народами: показує їм раз таку цяцьку, то знов іншу, а все тільки на те, щоб спокійненько водити їх за ніс, куди йому треба” [2, с.295].

Сумне враження справляють емансипаційні заходи в судівництві, які Зенон називає “регламентацією, систематичним плеканням бюрократій так могутньої, розгалуженої і коштовної, якої не було ще, мабуть, ніколи на світі” [2, с.294].

Цікаво, що Зенон опирається на філософію Ніцше, щоб заперечити емансипацію XIX віку. Оскільки наука не виправдала сподівань, не давши нічого “для життя, для життєвої боротьби”, то не дивно, що Ніцше — “останній її світоч” — власне став її руйнівником. Він же й “прокламував на склоні XIX віку ще одну емансипацію — від усеї тої фальшивої емансипації, яку дав нам XIX вік” [2, с.294]. Ніцше справді піддав “переоцінці всі цінності”, переглянув норми ліберальної ідеології, раціоналістичну філософію, традиційну етику, догми християнської релігії, наголошуючи на тому, що вони розслаблюють волю до боротьби, протиставляючи їм як рушій розвитку “волю до влади”, індивідуалізм, силу “надлюдини”.

Завершенням дискусії з приводу емансипації як характерної особливості XIX віку стало питання про емансипацію жінки, яке виявилось надзвичайно складним, хоч вважали, що “емансипація мужчин від

соціальних, політичних і духовних пут дасть ширшу волю й жінці". Тому Євфрозина стверджувала: "Емансипація мужчини дозволила йому виемансипуватися й від жінки, zdegradувала жінку на становище мебля, шільду або Вертгаймової каси" [2, с.296]. Емансипація мужчини нічого не дала жінці, окрім її деградації та віддалення від чоловіка.

Вихідною позицією Євфрозини є пов'язання емансипації жінки з її соціальним становищем. Євфрозина ставить питання про різні соціальні верстви жінок та їх ставлення до емансипації. "Чи селянка, робітниця думає про емансипацію?" – звісно: "Ні". Така жінка займає відповідне місце, має відповідне значення і виконує відповідну роль у житті поруч зі своїм чоловіком. "Вона спільниця і товаришка у праці мужа, і коли сей бореться за поліпшення свого побуту, вона бореться разом з ним, бо знає, що се поліпшення буде поліпшенням і для неї" [2, с.296]. Тут емансипація для цієї жінки мало що дає або й зайва.

Про емансипацію заговорили жінки, які представляють "середню, капіталістичну, промислову, бюрократичну" верству, що є "найхарактернішою для ХІХ віку". Власне "в тій верстві народились змагання до так званої жіночої емансипації". Це можна пояснити тим, що "становище жінки було порушене, рівновага того життя, в якому жила досі, була захитана". В результаті "мужчина виемансипувався від жінки, і вона почула себе зайвою" [2, с.296]. Така жінка силою самого життя поставлена в ситуацію зайвості та відчуженості. Вона в більшості випадків "навіть не розуміє того заняття, яке виконує її чоловік, не розуміє "пощо і кому воно потрібне", а її цікавість обертається переважно навколо заробітної плати чоловіка. Шлюбні зв'язки ґрунтуються в більшості випадків на "діловій" основі. "Жінка сама собою, її душа, розум, чуття – все се не входить в рахунок і в подружжі не знаходить застосування" [2, с.298].

Проаналізувавши становище жінки в умовах ХІХ віку, Євфрозина робить висновок: "Отже єсть чоловіче джерело феміністичного руху. Жінка середньої верстви побачила себе зайвою в житті; забажала знайти собі місце, знайти заняття обік мужчини" [2, с.298]. Головне, що висувається на передній план, це людська гідність жінки та її високе життєве покликання, а не загумінкове існування. "Їй не стільки хочеться заробітку, – феміністки звичайно мають сяк-так забезпечене існування, – як радше заповнення тої порожнечі, безцільності життя, на яку засудила її емансипація мужчин" [2, с.298]. Жінка хоче бути діяльним чинником у суспільстві, сприяти його розвитку, допомагати чоловікові в житті, бути з ним рівноправною.

Але в емансипаційному русі жінок з'явилася небезпека. Євфрозина наголошує, що справедливі змагання жінок до рівності з мужчинами в освіті, науці та праці вкладаються у площину не емансипації, а відокремлення і навіть протиставлення жінки мужчині. "Тільки той жіночий сепаратизм, до якого доходить змагання сучасних інтелігентних жінок, видається мені явищем ненормальним і для справи поступу зовсім непожиточним" [2, с.298]. Емансипація чоловіка та емансипація жінки – це не протилежності, а два

елементи, які в нормальному єднанні становлять єдиний процес, на перешкоді здійснення якого стоїть і однобічна емансипація чоловіка і жіночий сепаратизм.

А щоб досягнути гармонію емансипації чоловіка та емансипацію жінки, треба врахувати саму суть їх природи, яка сама веде їх до життєвої гармонії. “В чоловіка і жінці сотворила природа не дві окремі нації, а дві часті одної цілості. От тим-то змагання винайти для жінок якусь самостійність, якусь стежку, окрему від чоловіка, – глупе і неприродне” [2, с.298]. XIX вік передав у спадок дисгармонію у стосунках між чоловіком і жінкою наступному XX вікові, який повинен змагати до емансипаційної гармонії чоловіка та жінки. “Те, що ми бачили в XIX віці, – зазначає Євфрозина, – повинно вести нас зовсім у противний бік. – Треба вчити жінок і чоловіків спільного життя, спільної праці, товаришування і співділення й поза сферою полових відносин” [2, с.298]. Це справді надзвичайно важливе філософське й життєве завдання, але чи XX вік його вирішив ?

Отож зусиллями трьох персонажів І.Франко здійснив аналіз досягнень і невдач XIX віку: по-перше, “віку великої праці, колосальної боротьби і великих здобутків, віку емансипації”, по-друге, “віку великої благи, великого фарисейства, великих помилок і ілюзій, віку руйнування, нігілізму і безхарактерності” [2, с.298]. Ці дві характеристики охоплюють і розкривають зміст XIX віку.

У цьому контексті у Франковому трактуванні треба розрізнити поняття “емансипація” і сам об’єктивний процес емансипації, який відображається у понятті “емансипація”. Об’єктивний процес емансипації виявляється у різних конкретних сферах суспільного життя: економічній, соціальній, політичній, національній, духовній тощо, а поняття “емансипація” є абстракцією, якою Каменяр позначає усі ці конкретні процеси в їх узагальненні. І тут виявляється, що вже за своєю сутністю емансипація як об’єктивний процес містить у собі, на перший погляд, лише позитивні досягнення, і тим самим поняття “емансипація” несе в собі лише позитивний зміст. У реальному суспільному житті є ще негативна сторона, яка окреслюється в діалозі фразою: “Весь XIX вік був швіндель, гумбуг, дурисвіт та й годі”. У діалозі з’являється низка переконливих негативних аргументів на підтвердження цієї тези.

Притому слід наголосити, що характеристика XIX віку – “швіндель, гумбуг, дурисвіт” – стосується не якихось інших предметів, явищ, процесів у суспільному житті, а саме досягнень емансипації. Значить, сама емансипація як об’єктивна реальність несе в собі і добро, і зло, тобто щось позитивне і щось негативне, а отже, є суперечливим процесом. Об’єктивна історія XIX віку – це синтез добрих і поганих наслідків, успіхів і невдач, досягнень і втрат, правди й обману, вдалих спроб та помилок, синтез, який як єдність протилежностей, визначає історико-суспільний зміст цієї епохи. На риторичний, підсилений іронією запит Зенона про те, чи емансипація є

маркою ХХ віку слід відповісти ствердно, бо це є об'єктивна реальність суперечливого процесу емансипації у суспільному житті ХІХ віку.

У цьому ж контексті набуває відповідного змісту і поняття “емансипація” як відображення об'єктивної реальності емансипації. Оскільки суперечливим є об'єктивний процес емансипації, то відповідно суперечливим є і поняття “емансипація” як його відображення.

Уже на самому початку діалогу, у зв'язку з трактуванням емансипації, поставлено питання про поняття взагалі та його змістовий обсяг. Сам Іларіон не бачить користі від загальних понять і зосереджує свою увагу на окремих думках про окремі сторони епохи. “Коли технолог скаже мені, що ХІХ вік був віком пари і електрики, а капіталіст скаже, се був вік Ротшільдів, Гудів, Вандербільтів, страйків і картелів, мілітарист скаже, що се був вік Наполеона і Мольтке, дипломат скаже, що се був вік Талейрана, Бісмарка, Гладстона і т.д., то в кождім таким реченні буде частина правди, - не ціла правда, але буде рівночасно зазначений певний горизонт, буде дане щось таке, що допоможе мені зрозуміти погляди і уподобання самого автора речення” [2, с.287]. Справді, кожна окрема думка (речення) несе в собі “частину правди”, але не “цілу правду”, і містить у собі ключ до розуміння поглядів та уподобань автора цієї думки, яка є думкою про “щось” об'єктивне. “Але се також не пусте діло, і навіть хто зна чи не важніше від винайдення якогось голого, далекого абстракта, що обнімав би сотки таких часткових правд, а не маркував би різко жодної” [2, с.287]. Іларіон і йде по тій лінії “маркування”, а не вишукування “якогось голого, далекого абстракта”. Це допомагає йому розкривати досягнення емансипації в усій її конкретиці.

Позицію Іларіона підриває Зенон своєю жорсткою критикою його поглядів щодо досягнень емансипації. Емансипацію слід розглядати як об'єктивний процес, який є єдністю протилежностей та відображає життєві реалії. А окрім того, усі одиничні “частини правди” в своїй єдності дають більш-менш “цілу правду” в абстрактному узагальненні.

-
1. *Франко І.* Мислі о еволюції в історії людськості // Зібр. тв. у 50-ти т. К., 1986. Т. 45. С.76–139.
 2. *Франко І.* На зламі віку // Зібр. тв. у 50-ти т. К., 1986. Т. 45. С.286–288.
 3. *Франко І.* Що таке соціалізм? // Зібр. тв. у 50-ти т. К., 1986. Т. 45. С.44–55.

**PROBLEM OF EMANCIPATION IN THE PHILOSOPHICAL DIALOGUE
OF I.FRANKO "ON THE EDGE OF THE AGE"**

Andriy Pashuk

*Ivan Franko National University of Lviv Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

In his writing "On the Edge of the Age" I. Franko analyses and sums up achievements and failures of the 19th century resorting to the form of a dialogue. The main idea of it is emancipation (in a broad sense of the word) which the 19th century brought in economic, social, political, legal and national spheres of life, woman emancipation in particular. The result of this analytical discussion is the assumption that being on the whole a progressive phenomenon, emancipation had both positive and negative consequences.

Key words: emancipation, extremes, historic progress, constitutionalism, parliamentarism, nation, chauvinism.

Стаття надійшла до редколегії 3.10.2001

Прийнята - друку 14.11.2001